

Тема 1. Вірування давнього населення України

План

1. Дохристиянські вірування.
2. Міфологія, демонологія.
3. Богослужіння.
4. Український язичницький календар.

Основні поняття:

Анімізм, політеїзм, антропоморфізм, поганство, ідоли, капище, міфологія, демонологія, волхви.

Література:

1. Аляев Г.Є., Горбань О.В., Мешков В.М. Лекції з релігієзнавства. Навч. посібн. – К., 1995. – С. 108–109.
2. Велицкая Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978.
3. Історія релігій в Україні : У 10-ти т. – Т. 1 : Дохристиянські вірування; Прийняття християнства. – К., 1996.
4. Іларіон, митр. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. – К., 1991.
5. Калінін Ю.А., Харьковченко Є.А. Релігієзнавство : Підручник. – К., 1997.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : У 4-х т., 2-х кн. – К., 1994.
7. Лобовик Б. Праслов'янські вірування // Людина і світ (далі – ЛІС). – 1993. – № 8-9. – С.27–30.
8. Лозко Г. Українське язичництво. – К., 1994.
9. Лубський В.І. Релігієзнавство: Підручник. – К., 1997. – С. 248–258.
10. Маркевич М. Повір'я та марновірства окремі // ЛІС. – 1993. – № 4-5. – С.58–60.
11. Матвеева Н.П., Голобородько А.Р. Святі і свята України. – К., 1995.
12. Попович М.В. Мироззріння древних славян. – К., 1985
13. Релігієзнавство : Навч. посібн. / М.Ф.Рибачук. К., 1997.
14. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1991.
15. Шморгун Є. Забуті боги предків // ЛІС. – 1996. – № 6. – С. 32–35.

Питання 1. При розгляді питання рекомендуємо звернути увагу на хронологію утвердження та збереження дохристиянських вірувань, тривале їх існування і трансформацію в часи християнізації Русі.

Пропонуємо встановити спільні риси релігійної обрядовості за відомими пам'ятками різних археологічних культур давнього населення України.

Відправним моментом до вивчення теми є теза про те, що вірування слов'ян, за браком письмових джерел, реконструюються, в основному, за народними звичаями, обрядами та археологічними знахідками.

В основі первісного релігійного світогляду лежав культ природи, в основі обрядовості – природні цикли. Характерними рисами початкових релігійних вірувань були: *анімістичність* (лат. *animus* – душа) – віра в те, що всі об'єкти навколишнього світу живі, мають свою душу; та *антропоморфічність* (лат. *antropos* – людина) – олюднення сил природи, наділення їх властивостями людей, почуттями, вчинками тощо.

Для вшанування богів – уособлень сил природи, душ предків, східні слов'яни ставили ідолів (грец. *eidolon* образ) – матеріальні об'єкти, що замінювали або вміщували, на думку шанувальників, божество.

Святилищами слов'ян були особливі місця в галях чи на пагорбах, що мали жертovníки капища. Головніші жертви їжа, коштовності, тварини.

Питання 2. Пропонуємо самотійно зробити порівняльний аналіз східнослов'янської міфології і демонології з міфологією і демонологією Межиріччя, Єгипту, давньої Греції і Риму.

Міфологія. Слов'янські вірування були політеїстичними (лат. *polu* – багато, *teus* – бог). Головний пантеон складався з богів, що уособлювали: 1) сили природи – Даждьбог або Хорс (бог сонця), Сварог (бог неба, батько сонця і вогню), Перун (бог грому і блискавки), Світовид (бог світу, мав чотири лики, звернені на чотири сторони світу), Мокошь (сестра сонця, богиня дощу, покровителька породіль), Стрибог (бог вітру); 2) ремесла – Велес (бог скотарства), Купайло (бог врожаю, достатку, згоди); 3) людські емоції – Ярило (бог пристрасті, сили, хоробрості), Лада і Лад (боги подружжя, щастя, весни), Лель (бог любові і побрання). Персоналії деяких богів до сьогодні ще не встановлені. Існував міфологічний родинно-спілкувальний зв'язок богів (аналогія з давньогрецькою, давньоримською міфологією), хоча докладних міфів не збереглося.

Характерною рисою слов'янської міфології було шанування, крім пантеону богів, розрядно нижче, але як святинь: зірок, води, дерев (сосна, верба, калина, осика, береза), квітів та трав (лобода, любисток, мак, барвінок, рута, м'ята), овочів і фруктів (гарбуз, часник, жито, яблука), хліба-солі, тварин (коза, вепр, вівця, тур, вуж), птахів (чайка, горлиця, лебідь, півень, ластівка, сокіл).

Демонологія. Це вчення про злих духів, що сформувалося за первіснообщинного ладу. Розуміння нашими предками навколишнього світу втілювалося в конкретні персоніфіковані образи, які застерігали від скрутних обставин. Вважалося, що шкода від злих духів була найрізноманітнішою, але кожен з них шкодив у своїй ділянці. Такими персоналіями були водяники (можуть втопити, перевернути човна), болотяники (затягують людей, особливо п'яниць). До цих сил відносились також гайовики (можуть полювати на людину), польовики (качаються по полю і збіжжя полягає), попелюхи (зароджуються у попелі і несуть нещастя тим, хто їх побачить – буде пожежа чи хвороба).

Поглиблюючи й конкретизуючи питання зауважимо, що були персоніфіковані й усі нещастя: Біда, Злидні, Лихо Однооке (дуже мстиві,

дошкульні, поодиночі не приходять), Блуд (зводить людей з дороги, щоб понищити), Мара (запаморочує розум; порівняйте: “марити”, “марний”, “змарніти”), Мана (людина обманюється, маниться), Морок і Морока (темрява, блукання), Жура, Журба, Туга (пече людину, сушить аж до смерті), Нужда (уособлення насилля), Обида (образа, зневага, лихо взагалі), Грець (уособлення лиха; походження слова невідоме, але його перекладають як апоплексичний удар (інсульт), Трясця, Пропасниця (зла недуга), Завійна (нечиста сила, що може зав'язати на холоді).

Виробилася віра в пристрїт, наврочення, псування людини. Вважалося, що зарадити всім цим демонам могли волхви мудреці, відуни і лікарі, що знаходились у близьких стосунках з богами, отже – могли приборкати нечисть.

Питання 3. При розгляді цього питання доцільно зупинитися на таких моментах: 1) духовна верства; 2) культові місця; 3) обрядовість.

Духовна верства. В давнього українського населення існувала своєрідна ієрархія жреців – кожне плем'я чи поселення мало свого волхва. Були жінки-волхвині. Їх, що вмїли лікувати й чарувати, називали потворами, потворницями. (Негативного відтінку це слово набуло тільки після християнізації).

Атрибутами волхвів були киї, амулети з солярними знаками. У Радзивїлівському літописі 1071 року вміщено мініатюру із зображенням волхва у білому довгополому одязі з широкими рукавами, вишитому спереду вздовж усїєї застїбки, з широкою відлогою (вірогідно – капюшоном). Вперше згадуються волхви в літописі під 912 р. у зв'язку з повідомленням про пророцтво смерті князю Олегу. З розповсюдженням християнства волхви були піддані гонінням, що пояснює їх участь в опозиційних рухах. В XI ст. вони очолювали повстання в Білоозері, Києві, Суздалі.

Функції волхвів були надзвичайно різноманїтні, оскільки їх допомогою користувалися у всіх сферах народного життя. Хмарогонителі – за допомогою ритуальних дій і магїчних заклинань викликали дощ, спиняли бурю. Хранильники – виготовляли талїсмани, амулети з солярною, тотемною символікою (поширені на Русі фібули (застїбки з пряжками) були одночасно і прикрасами і оберегами). Кошунники – виконавці стародавніх переказів, мїфів.

Волхви визначали за зоряним небом строки молїнь, оранки, сївби.

Підкреслимо, що поруч з волхвами були й їх учні, які підтримували священний вогонь, доглядали за священними тваринами, збирали й зберїгали пожертвування, виготовляли ритуальні атрибути (маски, костюми, палиці, зірки тощо), сповїщали народ про наближення свят та молїнь. Але тільки волхви досконало знали давні закони і звичаї, вмїли організовувати ритуальне дійство.

Культові місця. При розгляді цього питання варто акцентувати увагу на археологїчні матеріали, які дають можливість реконструкції культових споруд слов'ян. В Україні такими пам'ятками є городища близь с. Бабіне та

Кулішівка (на Дністрі), Ржавинське (Чернівецька обл.), Шумське (Житомирська обл.), Трипільське (Київська обл.), Благовіщенське (на Десні), Бушівське (Вінницька обл.).

Храми – це церковнослов'янська форма слова “хороми”, означає довгу споруду у формі півкола, збудовану навколо круглого майданчика, на якому знаходилось капище. В храмах вміщувались довгі столи з лавами, куди одночасно до ритуальної трапези могло сісти до 300 чол. Площа святилища сягала 500–600 кв. м.

Храми будували у священних гаях, біля цілющих джерел і обожнюваних дерев. У цих гаях, що вважались житлом богів, заборонялося рубати дерева, рвати квіти, ловити пташок. Найдавніші храми будувалися з дерева, що надавало можливості різблярам для втілення найскладніших орнаментів, знаків, написів.

Слов'яни мали своїх домашніх ідолів, яких ставили на спеціальних кутових поличках – божницях, які успадкували й християни для своїх ікон.

Звернемо увагу, що найбільш характерною пам'яткою віри є Бушівське святилище (Ямпільський р-н Вінницької обл.), відкрите в 1884 р. На вапнякових брилах вирізьблені імена Перуна, Хорса, князів Олега і Ігоря абеткою, близькою до глаголиці. Храм мав два яруси. Надземна і підземна частини сполучалися печерами. В ньому знайдено керамічні ритуальні чаші. На брилах зображена сцена жертвоприношення: зліва священне дерево, на якому сидить півень (символ сонячного світанку), під деревом на колінах жрець, піднявши вгору ритуальну чашу, праворуч – постать священного оленя.

Обрядовість. Цей пункт потребує деякої конкретизації, адже про традиції язичницького богослужіння відомо ще менше, ніж про храми.

Перші дані про язичницьку віру подав ігумен Данило, котрий, переклавши грецьку книгу “Слово Григорія Богослова”, доповнив її матеріалом місцевого характеру. Нині цей твір відомий під назвою “Слово об ідолах”.

Відомості про обрядовість знаходимо в творах церковних діячів та іноземних мандрівників Прокопія Кесарійського (VII ст.), Аль Джайгані “Книга доріг для пізнання держав” (IX ст.), ІбнДаста “Книга добрих скарбів” (перша половина X ст.), Ахмеда Ібн Фадлана (перша половина X ст.), Аль Масуді “Золоті луги” (X ст.).

Богослужіння мало на меті насамперед очистити, просвітлити душу, відновити душевну рівновагу, зарядити позитивною енергією. Це досягалось принесенням дарів, спільними вживаннями ритуальної їжі та напоїв, загальними веселощами, що дають радість і натхнення. З давнини дійшли до нас елементи священнодій у вигляді зимових (Різдвяних) карнавалів, весняних хороводів, Великодніх короваїв, Русалій та Купальських вогнищ.

Ритуальними стравами були спечені на меду короваї, печиво – медяники, каші з необлущеного ячменю, жита, пшениці. Саме таке зерно мало вживатися в кутю, для засівання, обсіпання молодих на весіллі тощо.

Приносили в жертву і спеціально приготовлені молочні напої. Молоко було священною рідиною, якою навіть дозволялося гасити гнів Перуна, коли в хату влучала блискавка.

Саксон Граматик в “Історії данів” описав святилище Світовид, зроблене венедями на острові Ругія (1168 р.). В правій руці Світовид тримав великий ріг для щорічних ворожін про врожай. Вірогідно, такий великий ріг, наповнений ритуальним напоєм, ходив “по колу” серед учасників священнодії. Перші краплини падали на жертвник. Після цього напій пив жрець, передаючи його іншим. В описі Граматика, ріг, що його тримає ідол, наповнювався священним напоєм один раз на рік. В залежності від того, скільки рідини лишилося через рік, ворожили, яким буде врожай. Рештки напою виливали на жертвник.

Донині зберігся звичай класти шматочок хліба або монету в траву під час збирання лікарських рослин, як вдячність світові рослин; кидати у воду монетки – жертву богині Дані.

Питання 4. Провідною при розгляді питання є теза про те, що праслов’янський календар відповідав солярному циклу. Навіть сучасний дитячий хоровод є у своїй глибині імітацією руху сонця. Образною формулою часу вважають загадку: “Лежить брус через всю Русь, на цьому брусі 12 гнізд, в кожному гнізді по 4 яйця, в кожному яйці по 7 курчат”, яка є ключем для розуміння слов’янського календаря.

Рік ділили на частини за святами на честь головних богів.

Реконструювати праукраїнський рік досить важко. Спроби деяких дослідників (Лозко Г. Українське язичництво. – К., 1994.) мають тенденційний характер, що обумовлено їх прихильністю до РУНВіри. Питання це маловивчене, але, безумовно, воно пов’язане, головню, з культом сонця. Давньоукраїнський календар був хліборобським, а отож, точно усталеного дня якогось свята не мав. Хліборобські обряди справлялися в залежності від погоди, часу хліборобських занять, від сонцеобігу та сонячної сили. Лише християнство пізніше поприв’язувало ці свята до певних днів, а Новий рік почали святкувати 1 березня.

Зазначимо, що святковий календар у всіх народів, у тому числі й у давньоукраїнського, розпочинався зимовим поворотом сонця на літо, коли день починав прибувати. Він відкривався святом народження сонця – Колядою, яке припадає на кінець грудня початок січня.

Далі йшли менші свята: Стрітєння (зима змагається з літом – приблизно 15 лютого); Масниця (проводі зими і зустріч весни); Обрітєння (птахи повертаються з Вирію приблизно 9 березня); Жайворонків (початок весни – десь 22 березня).

Головним весняним святом вважалося свято пробудження природи.

Його відмічали в першу неділю після першого повного місяця від весняного рівнодення (християнський Великдень). Йому передував Світлий тиждень, на який справляли Навський (мертвецький) день – очищення, замовляння проти зла. Гадали, що душі померлих приходять на землю, щоб

очиститись. Наступного тижня – в понеділок чи вівторок – відбували їх Проводи.

Літнє коло свят розпочинав Зільник (або Русалії, або, за християнських часів Трійця) – перехід від весни до літа, час збору цілющих трав. Він супроводжувався музикою, танцями, іграми та перерядженнями. Вважалося, що під час цвітіння жита русалки виходять з води і гуляють до Купала. Зелені свята знаменували початок літа. Все прикрашалося зеленим віттям.

Влітку святкували свята Лади, Ярила. Зараз важко встановити коли саме вони відзначались, тому що церква боролася з ними і вони майже зникли.

Свято літнього сонцеобігу – Купайло. Ніч на Купайла дуже темна. В цей час розквітає багато чудодійних зіль. Вважалося, що навіть роса ставала чудодійною, надаючи краси обличчю. Характерними обрядами було плетення вінків, спалювання опудала Морени, поховання зробленого божка Коструба (Коструб – уособлення благополуччя; отож – прощання з літнім достатком і нагадування про можливу голодну зиму, що попереду), потоплення палаючого колеса – символу повороту сонця на зиму.

У жнива відбували низку громових свят на честь Перуна. За ними йшли обжинки. В цей день, за звичаєм, гарна дівчина несла господині останнього снопа. Господиня частувала її, а снопа зберігала до нового врожаю, як ритуальну святість.

Офіційними розговинами на вживання плодів і меду були Маковій і Спас.

До осінніх свят року відносились Рожаниця, або Бабине літо (збігалося з католицьким Різдом Пресвятої Богородиці). Воно супроводжувалося жіночими моліннями за родинне благо, сім'ю та поминанням покійних. Святкувалося близько 9 вересня.

Одним з останніх свят річного циклу було свято Світовида, або осіннього рівнодення.

Всі згадані свята глибоко вкорінились в народну свідомість. Їх тисячолітні традиції спричинили до того, що з прийняттям християнства вони не були викоренені. Навпаки. В багатьох випадках християнська віра міцно поєдналася з ними, надавши нові ідеї стародавнім обрядам і прив'язавши старі свята до певно окреслених дат християнського календаря.